

ZAPISKI

OD ITALIJANSKEGA NACIONALIZMA DO FAŠIZMA

Vzrok fašističnega vzpona v Italiji je za mnoge desničarske meščanske publiciste le vprašanje diference med meščanskimi parlamentarnimi skupinami; menijo, da bi z drugačno parlamentarno taktiko stranke in njihovi voditelji fašizem lahko preprečili. Tako najde Carmine Senise, načelnik policije pod fašizmom od 1940 do spomladi 1945 in še pod Badogliem, glavni vzrok v sporu Nitti — Giolitti (Quando ero Capo della Polizia 1940—1945, str. 5). Še pred kratkim pa je celo revija meščanskih levičarjev »Il Ponte« (julij 1957, članek Gaetano Natale: Uomini e cose alla vigilia della marcia su Roma) zapisala, da bi Giolitti, če bi februarja 1955 šel v vlado, »gotovo preprečil pohod na Rim«, don Sturzo in njegovi »popolari« (danes demokristjani), da so krivi, ker niso hoteli sodelovati. Drugi zopet nalagajo krivdo istemu don Sturzu, ki se ni znal upreti Vatikanu in sestaviti vlade vsaj s socialnimi reformisti.

Fašizem in njegov nastanek, njegovo preobrazovanje pa ima globlje korenine v italijanski družbi sami. Teh ne išče samo dialektik — komunist Paolo Alatri (Le origini del fascismo, Editori Riuniti, 1956). Tega mnenja sta tudi Gobetti in meščanski levičarski krog »Giustizia e libertà« (P. Gobetti, Rivoluzione liberale, Torino 1948).

Ta krog je z Gobettijem na čelu začel kritično presojeti zlasti italijanski risorgimento in nastanek nove Italije in prišel do spoznanja, da je italijansko meščanstvo, zlasti po letu 1870, izdalo ali vsaj pozabilo svoje velike mislece, postalo breznačelno, brez programa. Gobetti se je dokopal do trditve, da mimo proletariata, kaj šele proti njemu, ni moči reševati italijanske problematike.

Komunistični ideolog Gramsci, s katerim je imel Gobetti stike, je zapisal, da je Italija po letu 1876 imela liberalno stranko, ki se je državi predstavljala kot »razbit red nacionalnih in pokrajinskih frakcij in grup«; njih teoretik, filozof in zgodovinar B. Croce, je gradil svojo liberalno teorijo le na one elemente, ki so bili tem razbitinam skupni (A. Gramsci: Il Materialismo storico e la filosofia di B. Croce, Einaudi 1949, str. 172). Teh elementov pa je bilo zelo malo. Gramsci je priznal, da je šele mladi Gobetti prinesel temeljno novost in začel filozofsko razmišljati o liberalizmu, katerega nosilec je »kolektivna osebnost velikih socialnih grup« (l. c., str. 173).

Problematika italijanskega meščanstva nam bo jasna, če dodamo pravilno sodbo Tasca (Nascita e avvento del fascismo, La nuova Italia, Firenze 1951, str. 6—7), ki pravi: »Italijanski buržoaziji se je posrečilo organizirati državo ne toliko z lastnimi silami, temveč bolj po zaslugi mednarodnega položaja, ki je pospeševal njeno zmago nad fevdalci in polfevdalci.« V tem mednarodnem položaju je izrabila sebi v prid leta 1859 Napoleona III., leta 1866 pa zmago Bismarcka nad Napoleonom III. »Risorgimento« se je realiziral pod formo »kraljevega zavojevanja« s strani malega Piemonta, brez udeležbe ljudstva, deloma celo proti njemu. Parlament voli v začetku komaj 1 %

italijanskega ljudstva (60 % analfabetov), volilna pravica naraste med leti 1882—1913 na 4 %—5 %.

Ob koncu stoletja začne prelom, ki vzgiba italijansko ljudstvo. Vezan je na abesinsko kolonialno vojno (1887—1896), na poraz pri Adui (1896). Ta prelom pomeni začetek velike diferenciacije, rojstvo socialne demokracije in nacionalizma.

Proletariat (1892 je bila v Genovi ustanovljena socialno demokratska stranka) se brani plačevati stroške vojne in poraza, val stavk duši vlada z vojsko, celo z artilerijo (leta 1898, nato zopet leta 1904). Osovražena italijanska buržoazija ubere v tem položaju novo pot pod vodstvom demokrata Giolittija, ki vlada s presledki vse do leta 1914. Socialne reforme (1902—1907), popuščanje Vatikanu (ki 1904 omili katoličanom prepoved, udeleževati se volitev) in nova volilna reforma leta 1913, ki ljudstvu odpre širše sodelovanje v parlamentu, so dejstva, ki so vezana na ime Giovanni Giolitti. Njegov demokratizem je bil le deloma sad prepričanja, bil je precej sredstvo politične taktike. Sodelovanje katoličanov konservativcev je znal izigrati proti socialnim demokratom, obenem pa je držal v šahu liberalne konservativce — takratno desnico (Sonnino — Salandra) — in na novo se porajajočo frakcijo liberalcev — nacionaliste.

Vloga teh nacionalistov v razvoju italijanskega življenja dobro poda Alatri (l. c., str. 11—49). Bili so predhodniki fašizma. Po porazu v Abesiniji je začel njihov ideolog Enrico Corradini misliti na »revanche«. Gibanje se je počasi zakoreninilo v vseh vrstah liberalnih frakcij. Leta 1910 je bilo ustanovljeno združenje nacionalistov, ki postavi 1912 (kongres v Rimu) nacionalni princip v nasprotje z demokratičnim, dve leti nato (1914 v Milanu) celo v nasprotje z liberalizmom; nacionalisti so se tako odrekli načelom liberalne revolucije, niso pa zgradili načelnega programa. Žive ob geslih: stari Rim, njegov imperij, rimstvo, latinstvo; sporazum z Vatikanom zaradi rimskega vprašanja je edina konkretna točka. Retorika in sila sta dva pola, na katera gradi nacionalizem. Luigi Federzoni, R. Forges — Davanzati, A. Rocco, Fulvio Suvich (po rodu iz Dalmacije), Ezio M. Gray, Dino Alfieri so nekatera imena vodilnih nacionalistov, poznejših vodilnih fašistov in celo ministrov. Literati — znani so Ugo Ojetti, Papini in Prezzolini (z njimi se je znašel tudi Tržačan, preje filozofist Scipio Slataper in Timeus Rugero Fauro) — so bili glasniki nacionalizma, ki je privlačeval zlasti mladino.

Poseg nacionalistov v javno življenje Italije je povezan predvsem z vstopom Italije v vojno (1915). Italijanski nacionalizem, ki je ves čas rasel v občudovanju »germanske rase«, »njene socialne in vojaške ureditve«, »čudovite nemške kulture« (Alatri, l. c., str. 23, citira poznejšega fašističnega ministra A. Rocca), in to iz strahu pred slabim vplivom francoske pokvarjenosti, je v zimi 1914—1915 napravil obrat za 180 stopinj. Hipoma se je zbudila simpatija do »latinske sestre« Francije. Sličen preokret je že jeseni 1914 izvršil Benito Mussolini, urednik socialističnega lista »Avanti«. Leta 1911 ga je med libijsko vojno proti Turčiji kot antimilitarista dvignilo v krog vodilnih socialistov. Še poleti 1914 je obdeloval, kot je le on znal, nemške in francoske socialiste zaradi sodelovanja v vojni, toda že 15. novembra 1914 je začel izdajati svoj »Popolo d'Italia« v korist vojne na strani Francije in Anglije, ko je že 18. oktobra brez vednosti stranke priobčil v »Avantijue

članek za vojno proti Avstriji; zato je bil 24. oktobra izključen iz socialistične stranke.

Mussolinijev socializem, pravi Alatri (l. c., str. 529), je bil blizu Blanquiju in anarhistom, od marksistične literature ni razen komunističnega manifesta nič prebral. Ambicioznost — malega dučaja je igral že v uredništvu »Avantija« — bohemstvo, želja po lagodnem življenju, imeti svoj časopis, nastopati pred masami, to je bilo zanj odločilno. O tem piše G. Germanetto (*Memorie di un barbiere*, str. 256; knjigo imamo tudi v slovenskem prevodu).

Tasca in Alatri se strinjata, da je bil vstop Italije v vojno proti Avstriji pravi vladni udar ob pomoči krone. Mussolini se je pozneje rad skliceval na to predhodno fašistično revolucijo. Ljudstvo je bilo proti vojni, parlamentarna večina na strani nevtralca Giolittija in vendar je vlada Salandra — Sonnino podpisala 26. 4. 1915 Londonski pakt, državno pogodbo, in se obvezala, da stopi Italija do 29. maja v vojno. Pakt je ostal diplomatska tajnost celo za ministre, za šefa vrhovnega štaba generala Cadorno, dokler ni sovjetska vlada leta 1917 priobčila njegove vsebine. Salvemini, sam privrženec vojne, je leta 1953 priznal, da je način, kako je šla vlada v vojno, bil zverinski, »modo bestiale«; »redko kdaj so zelo težek problem diplomacije rešile bolj nezmožne roke kot takrat«. Salandra se je pozneje v svojih spominih zagovarjal s prakso absolutistične dobe, ko je o državnih pogodbah odločal le kralj. — Giolitti je s svojo parlamentarno večino vlado sicer prisilil k odstopu, kralj pa tega ni sprejel. Nacionalisti in po imenu še socialistični Mussolini so namreč inscenirali slavne majske dneve — »le gloriose giornate di maggio«, ko so se odprle šole, uradi, celo uradniki ministrstev so se zlili na ulice in zahtevali vojno za osvoboditev »Trento — Trieste«. To naj bi bil plebiscit za vojno, v resnici je krik manjšine prevpil večino ljudstva. Tasca (l. c., str. 9) sodi, da so »svetli majski dnevi« bili v marsikaterem oziru generalna vaja fašističnega pohoda na Rim.

Socialistična stranka Italije ni izvršila svoje dolžnosti. O tem nam govorita tudi Paolo Robotti in Giovanni Germanetto v *Zgodovini KPI (Trent'anni di lotte dei comunisti italiani 1921—1951, Rim 1951, str. 15—15)*. Boja proti vstopu v vojno stranka ni organizirala, pobudo za štrajke je prepustila pokrajinskim vodstvom, ker pa je bila Generalna konfederacija dela, ki je o stavkah odločala, v rokah socialističnih reformistov, ki so zagovarjali že vojno v Libiji, so stavke postale nemogoče. »Avanti« je opredelil stališče socialistov takole: prostovoljno se postavimo ob stran, pustimo buržoaziji, da opravi svojo vojno. Ne pristati, ne sabotirati, ostati nevtralen, je bilo sicer nekaj več kot to, kar so napravili francoski in nemški socialisti, vendar le premalo. Po porazu pri Kobaridu so Turati, Treves, Modigliani do vojne zavzeli celo pozitivno stališče, za obrambo domovine na Piavi.

Za tako vojno se italijansko ljudstvo in italijanski vojak nista mogla ogreti. To so po vojni priznali celo mnogi interventisti, tako konservativce Luigi Albertini, lastnik in urednik »Corriere della sera« v svojih spominih. Poraz pri Kobaridu mu je dal misliti, bil je poraz buržoazije in njenega generala Cadorne, ki ni znal disciplinirati niti svojih podrejenih generalov, Capella, Badoglia, pošiljal pa nad dve leti vojsko v frontalne napade ob Soči, kjer jih je padlo nekaj sto tisoč, ne da bi dosegel kakšen vojaški uspeh.

Dasi je poraz pri Kobaridu vrgel Salandrovo vlado in generala Cadorno, ki sta vojno »del sacro egoismo« začela in vodila, je novi predsednik vlade

Orlando ohranil zunanjega ministra Sonnina. Smer zunanje politike se ne spremeni, Alatri na več mestih (l. c., n. pr. str. 531) kritizira ozko gledanje Sonninove politike, ki ni imela nikakega evropskega merila, ki ni bila niti zadosti antiavstrijska, da bi hotela zrušiti monarhijo, ječo narodov, bila pa zlasti antijugoslovanska, v nasprotju z misleci risorgimenta. Sonnino je po Kobaridu imel priliko pridobiti avstrijske Slované na rimskem sestanku, ali prevladalo je njegovo otopelo nasprotstvo in Orlandova neodločnost, pravi Alatri.

Tako je prišla slavna zmaga pri Vittorio Veneto, piše s precejšnjo dozo fine ironije Alatri, saj se je italijanska ofenziva leta 1918 celo po mnenju Albertinija prepozno začela. Zadela je le na že razpadajočo avstrijsko armado. Vojno je Italija dobila, ali če je zmagala, je drugo vprašanje; pomislimo na 680.000 mrtvih, pol milijona invalidov, milijon ranjenih, kar je za deželo brez naravnih bogastev, ki je samo leta 1915 poslala 900.000 delavcev in kmetov brez zemlje v svet (Tasca, l. c., str. 15), težka žrtev in breme. Tasca pripominja, da vojna ni bila egoistična, še manj pa sveta, vendar pa ne on ne Alatri ne rabita izraza imperialistična vojna za to vojno italijanske buržoazije, dasi je nato nove meje Italije diktiral italijanski militarizem globoko v nemško in jugoslovansko ozemlje, kakor jih je začrtal že sardinski generalni štab 1848, kar pa je socialist Vivante ostro obsodil že leta 1912 (glej Irredentismo Adriatico).

Italija je bila po vojni v težkem položaju. Pomanjkanje hrane, surovin, vojni dolгови, preokret industrije na mirnodobno proizvodnjo, demobilizacija in z njo zvezana zaposlitev, problem vojnih dezertarjev, vse to je bilo toliko bolj zapleteno, ker so zmagovite sile z Wilsonom obljubljale boljše čase, celo nekakšen iluzorni večni mir. Ali veter, ki je zavel po zmagoviti oktobrski revoluciji, dasi je italijansko ljudstvo, proletariat, poljske delavce Padovanske nižine, kolone — coffone srednje Italije, ki so živeli v razmerah fevdalne in polfevdalne dobe, že med vojno zgibal v njih grenki realnosti.

Mussolini se vojne ni udeležil kot prostovoljec, zato pa je pozival druge. Kot vpoklican bersaljer je 1915 prišel preko Kobarida na Bovško, na zelo miren odsek fronte. Kot urednik »Popolo d'Italia« se je največ sukal okoli četnih poveljstev in se tako izognil vsakemu napadu. Pisal je svoj vojni dnevnik, poln nacionalnega zanosa, skušal pa predvsem sebe pokazati kot heroja, dasi se je povzpel le do kaplarja. Po nesreči ranjen med vajami na Doberdobo, februarja 1917, se je predal le vojni propagandi. Po vojni plava brez smeri in cilja s svojimi, marca 1919 ustanovljenimi fašiji vse do druge polovice 1920. Tem je nadel vse barve, predvsem nacionalistično ali tudi sindikalno, psevdosocialistično, revolucionarno; »niti en socialistični sestanek ni zahteval tako radikalnih sprememb države (ne pa družbene strukture) kot fašistični program leta 1919« (Alatri, l. c., str. 58, 532); celo o novi ustavi četrte Italije je govoril (Tasca, l. c., str. 20). In vendar je fašije ustanovil v Milanu, v palači krožka industrialcev in trgovcev, kar je zelo čudno za rojstvo revolucionarnega gibanja. Odmeva pri ljudskih masah pa fašizem ni našel. Pri volitvah jeseni 1919 ni dobil niti enega mandata. Do julija 1920 je njegovih krajevnih fašijev komaj 108 ustanovljenih ali na tem, da se ustanove (Tasca l. c., 187).

To bi bilo prvo obdobje fašizma, v katerem Mussolinijev »Popolo d'Italia« tekmuje z nacionalističnimi volkovi, ko tulijo o Italiji, ki so jo zmagovalci ponižali in ogoljufali; govori o okrnjeni zmagi, kar je postalo refren zunanje

politike zmagovitega fašizma. Priliko za to mu je dajala mirovna konferenca, vprašanje kolonij, meje z Jugoslavijo, zlasti še D'Annunzijevega zasedba Reke septembra 1919; D'Annunzijeve udar proti volji vlade prikazujeta Alatri in Tasca kot tipično fašistični, le da še brez Mussolinija. Za D'Annunzijem so stali kot 1921/22 za Mussolinijem: nacionalisti, višji vojaški krogi, celo kraljev bratranec Duca D'Aosta in njegova družina, saj bi ta rad bil vsaj vojaški diktator, če že ne monarh. D'Annunzio je na Reki že ustvaril ves fašistični obred uniform in bodal, rimski pozdrav, krik »eja eja alala«, proslavljanje komandanta. Mussolini se je z D'Annunzijem le deloma strinjal, pa najsi je že septembra 1919 zapisal: »Politična revolucija je že tu, začela se je na Reki, more pa se končati v Rimu« (Tasca l. c., str. 77). V D'Annunziju je videl konkurenta, ki mu je šel na živce, saj je tudi ta operiral z rdečimi gesli, se sestel celo s Čičerinom, sovjetskim zunanjim komisarjem, bil pokrovitelj nekaterih sindikatov. Odnosi med Mussolinijem in poetom — vojakom so bili zapleteni. Mussolini je bil mnogo bolj realen od pesnika in ga je slednjič taktično sebi v prid dobro izrabil; izkoristil je celo zanj nabrane fonde pri »Popolo d'Italia«, da je z njimi plačal svojo telesno stražo, četo fašistov, kot trdi Tasca (l. c., str. 50—70), ki odnose obeh tekmecev podrobno opisuje.

Konec koncev pa je Mussolini D'Annunzia izdal. Stari lisjak Giolitti, Alatri ga nekje imenuje Janeza Krstnika fašizma, je junija 1920 prevzel vlado in se na neki način sporazumel z Mussolinijem. O tem sporazumu ni do danes nikakih pisanih dokumentov, vrsta dogajanj pa priča zanj. Ko je podpisal Giolitti Rapalsko pogodbo z Jugoslavijo (12. 11. 1920), s katero je pridobil vso Julijsko Benečijo, Zader z okolico, je Reki zagotovil statut samostojnega mesta. Mussolini je o rapalski pogodbi pisal zelo umirjeno, o vzhodni meji je kljub nekaterim kritikam rekel: »Odkrito izjavljamo, da smo zadovoljni... Italija ima potrebo po miru« (Tasca, l. c., str. 159, 191; Alatri, l. c., str. 77). D'Annunzio je zaradi Rapalla in Mussolinijevega zadržanja besnel. Ko pa je Giolitti za božič 1920 ukazal maršalu Caviglia, naj z vojsko izžene D'Annunzia, je Mussolinijev dnevnik sicer priobčeval članke z debelo tiskanimi naslovi v korist poeta, ali ko je centralni komite fašijev celo v posebnem dnevnem povelju obsodil oboroženi nastop Giolittija, je samo en član glasoval proti — Mussolini (Alatri, l. c., str. 77, opomba). Tasca (l. c., str. 191) prinaša opombico, ki je mogoče legendarna: stari Giolitti napove svojim ministrom začetek operacij proti Reki. Ti se prestrašijo in sprašujejo, kaj bo počel Mussolini. Predsednik pa molče dvigne in pokaže pisemski ovitek, ga poboža s palcem in kazalcem in ministri so razumeli »latinski«, nemir je izginil.

Sporazum med Giolittijem in fašistom Mussolinijem se pokaže še zlasti na področju notranje politike v boju s socialisti. Socialistično gibanje je po vojni narastlo do nezaslišane višine. Generalna konfederacija dela (Confederazione Generale del lavoro) je imela 1920 2,200.000 članov, leta 1915 le 521.000 (Tasca, l. c., str. 109). Poleti 1920 je v Moskvi podpisala sporazum, ki je načrtal cilj: vse za zmago socializma in univerzalne sovjetske republike (Tasca, l. c., str. 117). Volitve jeseni 1919 so socialistični stranki, s katero je konfederacija imela akcijski sporazum, prinesle 156 mandatov od 508, t. j. 32 %; večina izvoljenih je bila iz zgornje Italije (151 mandatov), poljskih delavcev, kmečkega proletariata juga (coffoni) stranka ni znala pridobiti.

Notranje je bila stranka šibka, enotnega političnega programa ni bilo. Leta 1919 se pojavljajo gesla o »novi ustavi«, a tudi o »sovjetih« (Tasca, l. c., str. 19 in naslednje); Robotti — Germanetto (l. c., str. 21) dajeta o gibanju sledečo sliko: glavna skupina stranke je bil centrizem, imenovali so jih tudi maksimaliste (glavni glasnik, urednik »Avantija«, Giacinto Menotti Serratti, je leta 1924 prešel h komunistom); ti so imeli sicer ekstremno terminologijo, revolucionarne fraze, toda brez jasnega programa, brez akcijskih direktiv. Socialistični reformisti, desničarji, ki so imeli tudi vodstvo konfederacije dela, so imeli vodilno vlogo v parlamentarni skupini (Turati, Treves, Modigliani). Revolucije jih je bilo strah; Trevesove besede v parlamentu 30. marca 1920 (Tasca, l. c., str. 116) so značilne zanje: »Tragičnost krize je v tem, da nam vi (meščanski) ne morete več vsiliti svojega reda, mi pa ne vam svojega.« — Levico socialistov je predstavljal krog A. Gramscija; v Torinu se je od 1919 zbiral okrog lista »Ordine nuovo«, 1920 se je konstituiral v samostojno frakcijo, ki je nato poleti dobila potrditev III. internacionale kot jedro, ki naj obnovi socialistično stranko Italije. Gramsci je edini jasno predvideval nujno dejstvo, »ali proletariat osvoji oblast ali pa bo moral prenašati reakcijo brez primere« (Robotti — Germanetto, l. c., str. 27, in Alatri, l. c., str. 147), medtem ko so reformisti videli v fašizmu le nekaj, kar gre mimo (»passerà«), imeli so ga le za zadnji vzdihljaj buržoazije v zadnji krizi; vladavina se bo sama sesula, treba je le počakati trenutka za prevzem dediščine.

Prvo leto po vojni doživi Italija vrsto stavk zaradi razvrednotenja lire in druginje. Leta 1920 se položaj poslabša, štrajki se vrste, gre za plače, za delovne odnose, za kolektivne pogodbe, a tudi za politične štrajke (junija 1920 v Anconi upor vojakov, ki niso hoteli v Albanijo). Mnoge stavke niso uspele, ker ob pomanjkanju skupnega programa ni bilo enotnega vodstva. Centrala ni znala izrabiti položaja za skupen udar.

Medtem pa se je sovražnik proletariata zbral, 17. marca 1920 se je v Milanu ustanovila Generalna konfederacija industrije, 8. avgusta 1920 so se združili v Konfederacijo agrikulture agrarni veleposestniki.

Vrhunec proletarskega gibanja je zasedba tovarn avgusta — septembra 1920 (Tasca, l. c., str. 118 in naslednje). Do nje je prišlo najprej v Milanu, in to slučajno: metalurški delavci so prišli do spoznanja, da so stavke brez-uspešne, začeli so z »belo stavko«, z obstrukcijo. Na to so kapitalisti odgovorili z zaporo delavstva in šele po tem je sledila zasedba tovarn. Samo v Milanu so 31. avgusta 1920 zasedli 280 metalurških obratov; gibanje se je nato razširilo na vso Italijo. Vodstvo obratov so prevzele notranje tovarniške komisije, ki so skušale nadaljevati s produkcijo, dasi je tehnično osebje na pritisk gospodarjev zapustilo obrate. Giolittijeva vlada ni nastopila s silo, prefekt Milana se je v vladnem imenu celo trudil, da bi pomiril oba nasprotnika. V vodilnih vrstah proletariata pa zopet ni bilo enotnega gledanja. Stranka in konfederacija dela sta imeli strah pred odgovornostjo in začeli sta najprej reševati vprašanje, ali je zasedba tovarn »političnega« ali »sindikalnega« značaja. Odločili sta se za manjše zlo: zadeva je sindikalna. Zato so sklenili, da morajo stremeti, da pride proletariat do kolektivne kontrole industrije, tej naj bi sledila kolektivizacija uprave in socializacija vse produkcije. Toda zadnje zahteve Generalna konfederacija sploh ni postavila v program pogajanj z industrialci. Na sestanku 15. septembra 1920 med Konfederacijo dela in Konfederacijo industrije so se sporazumeli, naj komisija članov obeh združenj

izdela osnutek za kontrolo produkcije po proletariatu, ki bi služila kot zakonski osnutek (Tasca, l. c., str. 154).

»Konec zasedbe tovarn je pustil tako delavcem kot industrijcem občutek poraza« (Tasca, l. c., str. 158). Alatri imenuje komisijo krožnik leče, za katero so prodali svoje prvorojenstvo (l. c., str. 60). Industrijci so bili sicer prisiljeni sprejeti kontrolo, in to tudi na pritisk Giolittija. Ta je po svoji stari taktiki hotel izrabiti položaj tako, da je industrijce prisilil, da so iskali pomoč proti zmagovitemu proletariatu pri fašistih, njih edinih zaveznikih, dasi je ob zasedbi tovarn Mussolini še ploskal delavcem.

Tudi Vatikan je posegel v tok dogajanj, pritisk na desničarske elemente neenotne popolarske stranke je bil kaj lahak; pri občinskih volitvah jeseni 1920 se meščanskemu bloku s fašisti posreči iztrgati socialistom najvažnejše mestne občine Rim, Benetke, Spezio, Brescia, Genova, Piso, Napoli, Bari. Precejšen uspeh dosežejo meščanski tudi v Firencah in celo v komunističnem Torinu (Tasca, l. c., str. 158 — 159). Vendar ohranijo socialisti od 8059 še 2162 občin v svoji oblasti, Mussolini pa je zaradi zveze z meščanskimi prišel iz izolacije, ki ga je zadela ob državnih volitvah 1919; postal je zaželen za zveznik meščanskih proti levici.

Drugi Mussolinijev uspeh je v tem, da v drugi polovici leta 1920 najdejo v njem agrarci svojega zaveznika in začno vstopati v fašije; tako v Toskani, v dolini Pada.

Za industrijci in agrarci pride še vojska. Jeseni dobe fašisti uradno stik z vojsko. Po vsej Italiji kroži polkovnik, ki med oficirji pripravlja teren za fašije (Tasca, l. c., str. 153). Odkrit sporazum med Giolittijem in Mussolinijem o tem je nejasen. Alatri in Tasca govorita o okrožnici vojnega ministra Bonomija vojski, ki fašijev ni samo priporočala, marveč je od tedaj demobiliziranih oficirjev (60.000) mnoge poslala v glavne centre, da vstopijo v fašije, jih organizirajo in vodijo; za to so jim dali štiri petine njihove plače (Tasca, l. c., str. 155). Bonomi in Giolitti sta v svojih spominih to okrožnico zanikala, vendar pa je Bonomi priznal vsaj del krivde, češ da ga je vojaška oblast varala (Tasca, l. c., str. 220, opomba). Dejstvo je, da vsi antifašistični meščanski voditelji (Nitti, don Sturzo itd.) govore o pomoči vojske fašijem, kar sploh ni bila nikaka tajnost; fašisti so iz vojaških skladišč dobivali orožje, za pohode uporabljali vojaške kamione, marsikje so bili oficirji vodje ekspedicij. Z vojsko in fašisti so sodelovali policija in karabinjeri. Nič čudnega: odredba Giolittijevega ministra pravosodja je proglasila »nekaznivost dejanj v nacionalne namene«. S tem je bila dana legalna, toda protiustavna sankcija krvavim nasiljem fašističnih oddelkov (Tasca, l. c., str. 78).

Glavno Giolittijevo dejanje sporazuma z Mussolinijem pa so bile parlamentarne volitve 15. maja 1921, ki so se vršile na temelju bloka nacionalistov — demokratov — fašistov. S tem je Giolitti hotel fašiste parlamentarizirati, legalizirati in z njimi izigrati premočne socialiste. Ali tudi obratno. Toda le fašistom je odprl vrata parlamenta, dobili so kar 32 mandatov, socialistov pa ni preveč prizadel, od 156 poslancev so padli na 146 (Alatri, l. c., str. 79), se pravi, da so jih imeli 26 % namesto 30 % v primerjavi z letom 1919 (Tasca, l. c., str. 188).

Tako je Mussolini z Giolittijevo pomočjo že v drugi polovici leta 1920 dobil svoje ime, njegov fašizem je postal politično dejstvo. Začenja se tako drugo obdobje fašizma, ki traja do »pohoda« na Rim. Gobetti strnjeno oceni

položaj: »V prvi polovici leta 1920 fašizem ni bil niti nevaren niti grozljiv... pod Giolittijem se fašizem spremeni v vladno gibanje« (*Rivoluzione liberale*, l. c., str. 50).

V drugi polovici leta 1920 se začno stopnjevati »kazenske ekspedicije fašistov, kot metoda fašistične ekspanzije« preko vse Italije, kot pravi Tasca, ki prizna, da so se fašistični pohodi začeli v Julijski Benečiji, v Slovenskem Primorju, in to že julija 1920 s požigom narodnega doma v Trstu. Na slovenskem in hrvaškem ozemlju so fašije tvorili večinoma oficirji in redki importirani italijanski uradniki. Podpirali so jih italijanski agrarci Istre, industrijci Trsta in Istre, z njimi so sodelovale oblasti, policija in vojska, ki je fašistom priznavala »uradno misijo italijanskih predstavnikov« (Tasca, l. c., str. 158—169).

Zmaga socialistov pri občinskih volitvah v Bologni, novembra 1920, je dala povod za fašistični napad na občinsko hišo in za krvave izgrede. S tem napadom se začno velikopotezne fašistične ekspedicije najprej v zgornji, nato v srednji in južni Italiji in trajajo vse do oktobra 1922. Vseposod gore delavske zbornice, zadruge, kulturni domovi, socialistični krožki, uredništva socialističnih listov. Leta 1921 fašisti svoje čistke stopnjujejo, razganjajo občinske odbore socialistov in komunistov. Na njih mesto je vlada imenovala komisarje, pri nadomestnih volitvah pa zmaga meščansko — fašistični blok ob pomoči »manganella« — palice ali gumijevke.

Tasca (l. c., str. 174—175) prinaša samo za prvo polletje 1921, kot sam pravi, nepopolno statistiko razdejanj po pokrajinah. V vsej Italiji jih našteje 726, v Julijski Benečiji sami 157, to prekosi le Rovigo z 276, medtem ko ima Toskana isto število — 157. Vse ostale pokrajine so celo pod 80.

Ivo Juvančič

(Se nadaljuje)

IZ CIGANSKE LIRIKE

Izbor iz ciganske lirike, ki ga objavljamo v tej številki, je vzet iz knjige »Ciganska poezija«, ki je izšla lani v Sarajevu. Srbsko verzijo ciganske poezije sta pripravila Rade Uhlik, ki je pesmi prevedel iz ciganskega jezika, in Branko V. Radičević, ki je prevodom dal pesniško obliko. Kot poročata urednika v uvodu svoje knjige, so prevedene pesmi točni zapisi izvornih ciganskih ljudskih pesmi. Prevajalec R. Uhlik jih je zbiral več let in si jih zapisoval tako, kakor so mu jih pripovedovali sami ciganski pevci. Za te pesmi je značilen duh lirske improvizacije; epske širine ne poznajo, le redke med njimi lahko uvrstimo med balade in romance. Po tematiki so te pesmi živ odsev specifičnega, nemirnega in nestalnega ciganskega življenja in so zaradi tega polne motivike, ki je v drugih ljudskih poezijah sicer ne najdemo. Ta značilnost in pa njihov pristni, po občutju tako sodobni lirski izraz sta vzrok, da smo se jih odločili posredovati slovenskim bralcem.

I. M.

stavki in z besedami: »Že to je hudo. Še huje je, da v vsem tekstu ne prej ne pozneje ni ničesar, kar bi zavedno ali nezavedno predstavljalo protiutež takim mestom in vsò zasnovo poglobilo.« Mislim, da je prav metoda razdrobljenega trganja posameznih stavkov iz celotne zamisli nevarna in konec koncev lahko vodi v to, da »dokažemo« vsakomur vse, kar želimo.

Ivan Bratko

ZAPISKI

OD ITALIJSKEGA NACIONALIZMA DO FAŠIZMA

(Konec)

Rimska vlada je na vse te dogodke leta 1921—1922 gledala pasivno. Po volitvah maja 1921 jo je sestavil Bonomi, Giolittijev sokrivec; vsak njegov poskus ostrejšega nastopa so fašisti ustražovali z grožnjo, da razkrijejo sodelovanje državnih organov z njih oddelki. Bonomijev naslednik Facta pa ima leta 1922 že nekaj filofašistov med ministri in pripravlja sam vstop fašistov v vlado. (Alatri, l. c., str. 145—523, ima posebno študijo o tem italijanskem von Papenu).

Leto 1921 in deloma še 1922 pomeni ob rastočih fašističnih divjanjih razčiščevanje v socialističnem taboru, razkroj meščanskih strank in po kratki krizi prehod Mussolinija na čisti fašizem.

Socialisti se prvič razdele na kongresu v Livornu, januarja 1920, ko se ustanovi komunistična partija (Alatri, l. c., str. 183; Robotti — Germanetto, l. c., str. 35). Njena tragika je bila v tem, da vodilnega mesta ni dobila najbolj zrela skupina Gramscija, temveč skupina Bordige, ki je bil proti enotni politični fronti s socialisti; pristal je le na enotno sindikalno organizacijo. Močno se je tudi varal v presoji politične situacije, saj je celo v že zmagovitem fašizmu videl le parlamentarno spremembo ministrstva. Alatri pravi zelo obzirno, da je ekstremistična čistost bila slabost, vendar mogoče nujna posledica, da so se komunisti konstituirali kot partija. Iz te izvirajoča pasivnost ob razmeroma majhnem številu komunistov v primerjavi s socialisti je partijo faktično skoraj popolnoma izločila iz konkretnega političnega boja 1921—1922 (l. c., str. 183—184). Notranje razčiščevanje partije, ko prevlada Gramscijev krog, traja vse tja do leta 1924.

Ali tudi preostali socialistični tabor ni ostal enoten. Šele na kongresu v Rimu oktobra 1922, malo preden so fašisti prevzeli oblast (Alatri, l. c., str. 247 in naslednje) so Serrattijevi maksimalisti izločili desnico, Turatija, Trevesa, Modigliana, ki so v parlamentu ohranili 65 poslancev; med njimi je bil tudi Giacomo Matteotti, ki ga je Mussolini leta 1924 spravil s poti. Reformisti so vse leto 1922 nihali, ali bi šli v primerno vladno koalicijo proti fašistom ali ne. Togliatti (citira Alatri, l. c., str. 179) je v svoji študiji leta 1951 prišel do zaključka, da bi sodelovanje reformistov v vladi »v času močne politične in

gospodarske krize pomenilo iti po kostanj v žerjavico v korist buržoazije«. S tem da reformisti niso šli v vlado, so italijanskemu proletariatu koristili; — današnji italijanski socialni demokrati so seveda drugačnega mnenja. Posledica izključitve reformistov je bila, da je Generalna konfederacija dela 5. oktobra 1922 odpovedala akcijski pakt s socialistično stranko, hotela je ostati na čisti sindikalni liniji; ne malo je na ta njen korak vplival tudi Mussolini s svojimi snubljenji in s svojimi grožnjami.

Fašizem je v letu 1921 doživel tudi svojo krizo. Ta je bila tolikšna, da bi lahko prišlo do notranjih sporov in do razcepa, če bi italijansko meščanstvo ne imelo interesa, da se fašizem ohrani enoten. Kriza je nastopila med Mussolinijevo smerjo, ki je še nosila neke fašistično pobarvane elemente sindikalizma in socializma, in smerjo Dina Grandija, ki je imela svoj center v Bologni in bila pod vplivom agrarcev. Mussolini je leta 1921 večkrat menjal tudi svojo politično linijo, govoril je o vladi, ki bi jo morali sestaviti fašisti — socialisti — popolari, nato je bil zopet pripravljen vstopiti v vsako vlado, samo da bi bila proti socialistom.

Dne 2. avgusta 1921 je s socialistično stranko in z Generalno konfederacijo dela podpisal celo pakt pomirjenja. Proti temu je ostro nastopila KPI: odklonila ga je tudi Grandijeva fašistična smer, nakar je Mussolini dal celo ostavko na mesto v izvršni komisiji fašijev. Ko pa je opazil, da ima proti sebi poleg lastnega gibanja še visoko buržoazijo, je spremenil svoje zadržanje. Paktu se je odpovedal in na kongresu fašistov v Rimu (7.—10. novembra 1921) se je sporazumel z Grandijem; prišlo je do ustanovitve fašistične stranke. Mussolini se je moral odpovedati, da bi še paktiral s socialisti.

Fašiji, ki so šteli leta 1920 nekaj sto organizacij s 50.000 člani, so ob rimskem kongresu imeli že 2200 krajevnih fašijev s 320.000 člani. Zanimiv je njih sestav: statistika fašistične stranke, ki jo prinaša Tasca (l. c., str. 247) je med 151.644 člani našela 90.000 meščanskih elementov, ki tvorijo borbeno silo oddelkov in njih podpiratelje. Poleg teh je še 56.847 poljskih in 25.418 industrijskih delavcev iz okrajev, ki so jih fašisti vojaško okupirali. V teh krajih so fašisti zasedli tudi 138 zadrug in 614 delavskih sindikatov s 64.000 člani.

Meščanske liberalne parlamentarne skupine od Giolittija do Nittija so skušale že 1921 priti do neke povezave. Konec novembra je prišlo do združenja od 150 do 160 poslancev (Tasca, l. c., str. 235). Kakšna je bila povezava, je pokazal kongres liberalcev v Bologni 8. oktobra 1922, kjer bi se morala ustanoviti liberalna stranka (Alatri, l. c., str. 270). Večina konservativcev in nacionalistov je bila najmanj filofašistična. Kongres je izzvenel v ostrih izpadih proti socialistom in odklonil z veliko večino tudi vsako demokracijo. Meščanski demokrati, v večini pristaši Giolittija in Nittija, so ostali v manjšini.

Katoliški popolari pa so bili pod pritiskom Vatikana. Z izvolitvijo Achile Rattija, sina meščanske družine, za rimskega papeža Pija XI. je začel iz Vatikana veti še močnejši antisocialistični veter. Vatikan si je po padcu Avstro-Ogrske nujno moral iskati neke naslonitve, s Pijem XI. se vatikanska politika odkrito usmeri na zvezo z Italijo, ki bi seveda ne smela biti socialistična. Zato je Vatikan popolarom, zlasti njihovemu sekretarju Sturzu, preprečil vsak najmanjši filosocializem in izrazitejši, aktivnejši antifašizem. Septembrski kongres popolarov problema fašizma ni imel niti na dnevnem redu. (Vatikansko zadržanje je leta 1925 obsodila »Socialna misel«: članek

E. Besednjaka: Italijanska ljudska stranka v boju za demokracijo je bil za takratno klerikalno Slovenijo izjemen slučaj).

Ob padcu prve Factove vlade je prve dni avgusta 1922 prišlo do politične stavke, ki naj bi vplivala, da pride do bolj demokratične antifašistične vlade. Fašisti so za napoved stavke pripravili in izvedli 24 ur prej splošno ofenzivo proti svojim nasprotnikom. »Ni bilo skoraj kraja, zlasti v centralni in severni Italiji, ki bi mu fašistično nasilje prizaneslo,« pravi Alatri (l. c., str. 189). Pohodi so trajali od 2. do 8. avgusta. Isti avtor imenuje proglasitev stavke nepredvidno dejanje, ker je delavsko gibanje ni moglo izvesti, ne da bi dobilo protiudarec predvidenih fašističnih reakcij (Alatri, l. c., str. 200). Glavna konfederacija dela je sama nato priznala, da je doživela poraz kot italijanska vojska pri Kobaridu.

Druga Factova vlada je bila še bolj filofašistična; nekaj demokratičnih ministrov je Facta držal na vajehtih. Liberalna, ustavna, parlamentarna italijanska država je bila v zadnjih vzdihljajih. Fašisti, ki so zlomili avgustovsko stavko, so se čutili zmagovalce. Vse obdobje do konca oktobra 1922 je izpolnjeno s spletkami Mussolinija, ta se pogaja za vstop v vlado, za ministrska mesta z vsemi vodilnimi meščanskimi politikami, s Factom, Giolittijem, Nittijem in Salandro, ki se je sam proglašal za častnega člana črnih srajc. Vsi vodilni meščanski politiki so klonili pred fašizmom. Ves ta čas pa je duce grozil kralju in vladi s pohodom na Rim. Za 28. oktober je napovedal mobilizacijo svojih fašistov, v pokrajinah izven Rima so se ti pobratili s policijskimi silami in vojsko in zasedli prefektore in vojaška poveljsiva — brez posebnega odpora. Pohoda na Rim, s katerim se je fašistična zgodovina bahala, pa ni bilo, saj je kralj že 29. oktobra zaupal Mussoliniju sestavo nove vlade.

Zadnji pritisk na kralja, naj zaupa mandat Mussoliniju, so izvršili 28. oktobra industrijci zgornje Italije, zato so dobili v novi vladi tri ministrstva, fašisti so jih obdržali pet, ostale meščanske skupine pa so si jih razdelile sedem. Šele po umoru Matteottija leta 1924 so se demokratični krogi začeli zavedati, da so bili tudi oni sokrivi, ko so sodelovali s fašistično manjšino, ki je protiustavno prišla na oblast. Bilo je prepozno.

Ivo Juvančič